

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**5-2025
FILOLOGIYA**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Г.Н.Давлятова	
Харизматический образ оратора в публичной речи.....	110
Z.V.Alimova	
Navoiyning "Saddi iskandariy" dostonidagi ba'zi antonim so'zlar xususida.....	114
A.A.Qosimov	
Mythopoeic onomastics: a taxonomic paradigm for mythonymic construction in C.S.Lewis's literary corpus.....	119
S.M.Muminov, D.R.Abdumalikova	
O'zbek va ingliz muloqot xulqida disputning lingvokulturologik asoslari.....	127
Sh.S.Mo'minov, N.M.Rahmatova	
Boshqaruvga oid qarashlarning zamonlararo takomili	131
M.O.Obilov	
Akademik diskursda funksional va pragmatik yondashuvlar: nazariy-metodologik asoslar	134
A.O'.Abdullayev	
Kolorativ leksikada ramzlar talqini	138
Б.Мамедова	
Концептуальные основы языковой идентичности и отношений личности и общества в мышлении XX века.....	144

UO'K: 81-112.4

AKADEMIK DISKURSDA FUNKSIONAL VA PRAGMATIK YONDASHUVLAR: NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLAR

FUNCTIONAL AND PRAGMATIC APPROACHES IN ACADEMIC DISCOURSE: THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В АКАДЕМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Obilov Muzaffar Odiljon o'g'li

University of Business and Science. Katta o'qituvchi, PhD.

Annotatsiya

Maqolada akademik diskursning funksional va pragmatik tabiatini tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Sistemik-funksional grammatika va nutq aktlari nazariyasining integrativ modeli yaratilgan.

Abstract

The article analyzes theoretical-methodological foundations of studying functional and pragmatic nature of academic discourse. Integrative model of systemic-functional grammar and speech acts theory is created.

Аннотация

В статье анализируются теоретико-методологические основы изучения функциональной и прагматической природы академического дискурса. Создана интегративная модель системно-функциональной грамматики и теории речевых актов.

Kalit so'zlar: funksional lingvistika, pragmatika, akademik diskurs, nutq aktlari, sistemik-funksional grammatika

Key words: functional linguistics, pragmatics, academic discourse, speech acts, systemic-functional grammar

Ключевые слова: функциональная лингвистика, прагматика, академический дискурс, речевые акты, системно-функциональная грамматика

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik paradigmasida akademik diskursning ontologik va epistemologik xususiyatlarini tushunish uchun an'anaviy struktur-semantik yondashuvlar bilan bir qatorda funksional va pragmatik metodologiyalarning chuqur integratsiyasi talab etiladi. Akademik matnlardagi til birliklarining leksik-semantik potentsiali ularning kontekstual va funksional vazifalaridan ajralmas holda namoyon bo'lishi, ilmiy diskursning shunchaki ma'lumot uzatish vositasi emas, balki murakkab kommunikativ va ijtimoiy faoliyat sohasi ekanligi haqidagi tushunchani shakllantiradi. Funksional lingvistikaning akademik diskurs tadqiqotidagi metodologik ahamiyati tilning dinamik tabiatiga, uning muloqot jarayonida faol ishtirok etishiga va ma'no yaratish jarayonlarida doimiy transformatsiyalanishiga asoslangan nazariy qarashlardan kelib chiqadi [4, 179].

Pragmatik yondashuv akademik matnlarda til birliklarining kommunikativ intentsiyalar, kontekstual sharoitlar va ijtimoiy-madaniy omillar bilan murakkab bog'liqligini ochib beradi, shu orqali ilmiy diskursning ko'p qatlamli tabiatini tushunishga imkon yaratadi [1, 166]. Tadqiqotning nazariy dolzarbligi akademik diskursning funksional-pragmatik xususiyatlarini sistemli va integrativ tarzda tadqiq etish, ularning epistemologik va metodologik asoslarini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Globallashuv jarayonlari tufayli akademik kommunikatsiya turli madaniy, lingvistik va institutsal muhitlarda amalga oshirilayotgan hozirgi sharoitda funksional-pragmatik yondashuvlarning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularning konseptual ramkalarini yaratish dolzarb masala hisoblanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi akademik diskursda funksional va pragmatik yondashuvlarning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, ularning sistemik-funksional

TILSHUNOSLIK

grammatika doirasidagi konseptual xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ilmiy matnlarda til birliklarining ko'p funktsionalligini ochib beruvchi integrativ nazariy modelni yaratishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Austin [1, 168] tomonidan yaratilgan nutq aktlari nazariyasi tilshunoslikda kopernik inqilobiga o'xshash o'zgarishlar yaratib, tilning shunchaki ma'lumot uzatish vositasi emas, balki harakatlar amalga oshirish instrumenti ekanligi haqidagi fundamental tushunchani shakllantirdi. Uning performativ xususiyat konsepsiyasi akademik diskursda muallifning turli kommunikativ harakatlarni - da'vo qilish, dalillash, tanqid qilish, xulosalar chiqarish - amalga oshirish strategiyalarini tushunishda nazariy asos yaratdi, locutionary, illocutionary va perlocutionary aktlar bo'yicha tasnif ilmiy matnlarda muallifning niyatli kommunikativ faoliyatini sistemli tahlil qilish imkonini berdi. Austin nazariyasining akademik diskurs kontekstidagi ahamiyati shundaki, u ilmiy matnlarda yashirin ravishda amalga oshiriluvchi turli harakatlarni - masalan, gipoteza qo'yish, dalillar taqdim etish, qarshi argument bildirish - aniq kategoriyalarga ajratish va ularning sistemli tahlilini amalga oshirish imkonini yaratdi.

Grice [3, 47] tomonidan ishlab chiqilgan kooperativ prinsip va uning to'rt maksimali - miqdor, sifat, munosabat va uslub - muloqotning universal qonuniyatlarini ochib berdi va akademik diskursda ilmiy kommunikatsiyaning normativ asoslarini tushunishda metodologik asos yaratdi. Grice maksimalarining akademik kontekstda qo'llanilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ilmiy matnlarda bu maksimalar ko'pincha murakkab transformatsiyalarga uchraydi va hedging, boosting, mitigation kabi strategiyalar orqali modifikatsiyalanadi, miqdor maksimali akademik diskursda faqat zarur ma'lumot berish talabidan ko'ra kengroq - chuqur nazariy asoslash va yetarli empirik material taqdim etish - ma'nosini kasb etadi. Sifat maksimali ilmiy halollik va ishonchlilik prinsiplari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mualliflar o'z da'volarining epistemologik asosini mustahkamlash uchun turli evidentiallik strategiyalaridan foydalanadilar, munosabat maksimali akademik matnlarda nafaqat mavzuga mos ma'lumot berish, balki keng nazariy kontekst va intertekstual bog'liqliklarni yaratish orqali namoyon bo'ladi.

Halliday [4, 182] tomonidan yaratilgan sistemik-funksional grammatika nazariyasi tilning uch asosiy metafunktsiyasini - ideatsional, interpersonal va tekstual - ajratib ko'rsatish orqali akademik diskursda til birliklarining ko'p funktsionalligini tushunishda fundamental metodologik asos yaratdi. Ideatsional metafunktsiya akademik diskursda bilim yaratish, kontseptual tuzilmalarni shakllantirish va haqiqat haqidagi tasavvurlarni ifodalash jarayonlarini qamrab oladi, bu funktsiya orqali akademik mualliflar o'zlarining nazariy pozitsiyalarini, empirik kuzatuvlarini va xulosalarini tizimli ravishda taqdim etadilar. Interpersonal metafunktsiya muallif-o'quvchi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni boshqarish, muallifning epistemik pozitsiyasini shakllantirish va ilmiy hamjamiyat doirasida o'z o'rnini belgilash jarayonlarini o'z ichiga oladi, tekstual metafunktsiya esa matn ichidagi kohezsiya va kogerentsiyani ta'minlash, diskursiv oqimni boshqarish va o'quvchi diqqatini maqsadli ravishda yo'naltirish vazifalarini bajaradi.

Jakobson [6, 353] tilning oltita asosiy funksiyasini - referensial, emotiv, konativ, poetik, fatik va metakunkuny - ajratib ko'rsatish orqali tilning polisfunksional tabiatini ochib berdi va akademik matnlarda subyektiv elementlarning murakkab funksional xususiyatlarini tahlil qilishda nazariy asos yaratdi. Referensial funktsiya akademik diskursda bilimlarni obyektiv tarzda taqdim etish vazifasini bajarsa, emotiv funktsiya muallifning shaxsiy munosabati va baholash pozitsiyasini ifodalaydi, konativ funktsiya o'quvchini ma'lum intellektual harakatlarga undash va ta'sir ko'rsatish maqsadida ishlatiladi. Poetik funktsiya akademik matnlardagi estetik va stilistik elementlarni qamrab oladi, fatik funktsiya akademik hamjamiyat bilan aloqani saqlash va davom ettirish vazifasini bajaradi, metakunkuny funktsiya esa tilning o'zi haqida gapirish va terminologik tushunchalarni aniqlash jarayonlarida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi funksional-semantik tahlil, pragmatik-diskursiv yondashuv, sistemik-funksional grammatika va nutq aktlari nazariyasining integrativ modellashirish metodlaridan iborat.

NATIJA VA MUHOKAMA

Halliday [4, 179] nazariyasiga ko'ra, til birliklarining semantik potentsiali faqat ma'lum kontekst va funksional vazifalar doirasida ro'yobga chiqadi, akademik diskursda bu tamoyil ayniqsa muhim, chunki ilmiy matnlarda har bir til birligi ma'lum epistemologik va kommunikativ vazifani

bajaradi. Ideatsional metafunksiyaning konseptual xususiyatlari akademik diskursda bilim yaratish va kontseptual tuzilmalarni shakllantirish jarayonini ta'minlaydi, *hypothesis, theory, evidence, analysis* kabi terminlar nafaqat referensial ma'noga ega, balki ilmiy bilimning ontologik strukturasini ham ifodalaydi. Interpersonal metafunksiyaning pragmatik asoslari muallif pozitsiyasini shakllantirish va o'quvchi bilan munosabat o'rnatishda namoyon bo'ladi, *we argue that, it is evident that, clearly* kabi vositalar nafaqat ma'lumot beradi, balki muallifning ishonch darajasi va o'quvchiga bo'lgan munosabatini ham ifodalaydi. Tekstual metafunksiyaning diskursiv vazifasi matn ichidagi mantiqiy bog'lanishlarni yaratish va diskursiv oqimni boshqarishda muhim rol o'ynaydi, *however, furthermore, in conclusion* kabi markerlar matn tuzilmasini nazorat qiladi va o'quvchi diqqatini yo'naltiradi.

Austin [1, 166] va Searle [10, 203] nazariyalariga asoslanib, akademik diskursda quyidagi asosiy nutq aktlari turlarini ajratish mumkin: representativ aktlar muallifning haqiqat haqidagi da'volarini ifodalaydi va *we claim that, the data shows, it is evident* kabi iboralar orqali amalga oshiriladi, bu aktlar akademik diskursning epistemologik asosini tashkil etadi; direktiv aktlar o'quvchi e'tiborini yo'naltirish va ma'lum intellektual harakatlarni talab qilishda ishlatiladi va *consider the following, note that, imagine* kabi strategiyalar orqali namoyon bo'ladi; kommissiv aktlar muallifning kelajakdagi ilmiy faoliyati bo'yicha majburiyatlarini bildiradi va *we will examine, future research should, we intend to* kabi iboralar orqali ifodalanadi; ekspressiv aktlar muallifning hissiy munosabati va baholash pozitsiyasini ko'rsatadi va *unfortunately, surprisingly, importantly* kabi vositalar orqali namoyon bo'ladi.

Grice [3, 50] maksimalarining akademik diskursda qo'llanilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega: miqdor maksimali akademik diskursda zarur va yetarli miqdorda ma'lumot berish talabi mavjud bo'lsa-da, bu maksimal ko'pincha hedging strategiyalari orqali "yumshatiladi" va bu ilmiy ehtiyotkorlik prinsiplari bilan bog'liq; sifat maksimali ilmiy halollik va ishonchlilik akademik diskursning asosiy prinsiplari bo'lsa-da, epistemik modallik vositalari orqali mualliflar o'z da'volarining ehtimoliy tabiatini ta'kidlaydi; munosabat maksimali akademik matnlarda mavzuga oid bo'lish talabi juda yuqori bo'lsa-da, intertekstual havolalar va nazariy ramka orqali keng kontekstual bog'liqlik yaratiladi; uslub maksimali akademik diskursda aniqlik va rasmiylik talabi mavjud bo'lsa-da, bu ko'pincha murakkab terminologiya va abstrakt tushunchalar ishlatilishi bilan bog'liq. Akademik diskurs o'ziga xos institutsal xususiyatlarga ega bo'lib, bu pragmatik strategiyalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi: asimmetrik munosabatlar tufayli muallif ekspert pozitsiyasida bo'lib, o'quvchilarni o'z bilimlariga ishonitirish va ta'sir ko'rsatish vazifasini bajaradi, bu asymmetriya turli hedging va boosting strategiyalarini tug'diradi; peer review tizimi tufayli akademik matnlar ilmiy hamjamiyat tomonidan baholanadi, bu mualliflarni ehtiyotkor va diplomatik strategiyalardan foydalanishga undaydi; intertekstual bog'liqlik tufayli akademik matnlar alohida mavjud emas, balki keng ilmiy diskurs doirasida boshqa matnlar bilan doimiy muloqotda bo'ladi.

Akademik diskursda ko'plab til birliklari bir vaqtda bir nechta funksiyani bajaradi: "clearly" adverbining ko'p funktsionalligi shundaki, bu vosita bir vaqtda epistemik modallik (muallifning ishonch darajasini ko'rsatadi), tekstual funksiya (mantiqiy bog'lanishni ta'minlaydi) va interpersonal funksiya (o'quvchini ishonitirishga harakat qiladi) bajaradi; modal fe'llarning pragmatik polisemiyasi shundaki, "should" fe'li akademik diskursda deontic modallik (majburiyat), epistemik modallik (ehtimollik) va pragmatik strategiya (maslahat berish) funksiyalarini bajarishi mumkin. Thompson [12, 287] sistemik-funksional grammatikaning amaliy qo'llanilishini ishlab chiqib, matn tahlilida funksional yondashuvning metodologik tamoyillarini yaratdi, uning ishlari akademik diskurs tadqiqotida amaliy metodlar uchun mustahkam asos yaratdi.

XULOSA

Akademik diskursda funksional va pragmatik yondashuvlarning nazariy-metodologik tadqiqi shuni ko'rsatadiki, ilmiy matnlar murakkab ko'p darajali kommunikativ tizim bo'lib, til birliklari bir vaqtda turli funksiyalarni bajaradi va sistemik-funksional grammatika va nutq aktlari nazariyasining integratsiyasi akademik diskursning dinamik tabiatini tushunishda fundamental asos yaratadi. Halliday metafunksiyalari - ideatsional, interpersonal va tekstual - akademik diskursda bilim yaratish, munosabat o'rnatish va matn tuzish jarayonlarining nazariy asosini tashkil etadi, Austin va Searle nutq aktlari nazariyasi akademik mualliflarning turli kommunikativ strategiyalarini sistemli tahlil qilish imkonini beradi. Grice kooperativ prinsipi akademik diskursda o'ziga xos shakl kasb

TILSHUNOSLIK

etib, ilmiy ehtiyotkorlik va institutsal talablar bilan modifikatsiyalanadi, akademik diskursning polisfunksional tabiati va pragmatik ko'p ma'noliligi xususiyatlari murakkab kommunikativ strategiyalarning shakllanishiga olib keladi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati akademik diskurs tadqiqotida funksional-pragmatik metodologiyani konseptual asoslarini yaratishda, epistemologik ahamiyati esa ilmiy kommunikatsiya qonuniyatlarini tushunishda namoyon bo'ladi, kelajakdagi nazariy tadqiqotlar uchun multimodal akademik diskurs va raqamli muhitdagi ilmiy kommunikatsiyaning funksional-pragmatik xususiyatlari istiqbolali yo'nalishlar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Austin J. L. How to do things with words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – P. 166.
2. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 345.
3. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and semantics / Ed. P. Cole, J. L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
4. Halliday M. A. K. An introduction to functional grammar. – London: Edward Arnold, 1994. – P. 179.
5. Hyland K. Academic discourse: English in a global context. – London: Continuum, 2009. – P. 256.
6. Jakobson R. Linguistics and poetics // Style in language / Ed. T. Sebeok. – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 350-377.
7. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 420.
8. Martin J. R. English text: System and structure. – Philadelphia: John Benjamins, 1992. – P. 588.
9. Matthiessen C. M. I. M. Lexicogrammatical cartography: English systems. – Tokyo: International Language Sciences Publishers, 1995. – P. 896.
10. Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – P. 203.
11. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and cognition. – Oxford: Blackwell, 1986. – P. 279.
12. Thompson G. Introducing functional grammar. – London: Arnold, 2004. – P. 287.